Л.Л. Звонська, д.філол.н.

ЗОЛОТА ДОБА ГРЕЦЬКОЇ ПАТРИСТИКИ Й ТРАДИЦІЇ АНТИЧНОСТІ
THE GOLDEN PERIOD OF THE GREEK'S PATRISTIC AND TRADITIONS OF THE ANTIQUITY

У статті розглядається вплив античної культури на творчість найяскравіших представників християнської літератури IV століття.

The article researches influence of the antique culture on the most famous representatives' creation of the Christian literature in IV century.

Різні ідеологічні установки християнських і античних авторів зумовили двоїсте відношення до античної культури[1]. Від Климента Александрійського постає поворотний етап у відношенні християнських авторів до надбань античної культури[2].

Вплив античної культури знайшов своє відображення в літературній творчості двох братів з м. Кесарія в Каппадокії – Василя Великого і Григорія Ніського, названого так за місцем його церковного служіння, а також їх сподвижника і друга – Григорія Богослова. Усі троє були зараховані Церквою до сонму святих і вшановуються як її Святителі. Саме вони у др. пол. IV ст. створили в Каппадокії релігійно-філософську школу, яка заклала літературні традиції богослів'я і тлумачення християнського віровчення. Центром античної філософії і риторики залишаються Афіни, де був великим вплив Лібанія, з яким Василь Великий вів полемічну переписку[3].

Як багато інших "отців церкви" Святителі отримали в Афінах блискучу освіту в кращих традиціях античної школи, і після навчання володіли усіма доступними знаннями як філологи, філософи, оратори, юристи; вони мали глибокі знання з астрономії, математики, медицини. Глибоке знання античної світської літератури та мистецтва, платонівської діалектики дозволи поєднати в їх творах

християнську ідеологію з кращими традиціями античної культури і створити патристичну літературу, яка має високу художню цінність.

Проте справжнім захопленим апологетом здобутків античної культури та античної літературної спадщини стає один із найвизначніших представників золотої доби патристики – Василь Великий. Рвійність у вірі й блискучі організаційні здібності Василя були помічені Кесарійським єпископом Євсевієм, після смерті якого в 370 році Василь переймає його єпископські повноваження.

Вся письменницька творчість Василя – догматичні й аскетичні твори, листи, гомілії, як власне й суспільно-харизматична діяльність – засвідчує глибоку ерудицію в різних галузях знань. У власних творах, як зазначає А.Ч.Козаржевський, Василь орієнтується не на аудиторію "любителів-естетів" гри слів пізньоантичного красномовства, а на класичне ораторське мистецтво з його цілеспрямованим і позитивним впливом на суспільство в цілому й на індивіда зокрема[4]. Сам Василь категоричний у відношенні до пустослів'я та неправдомовства: "*тому слід всіляко оберігати душу, щоб насолоджуючись приємними словами, ми неусвідомлено не набралися поганого, як ті, що приймають мед, змішаний з отрутою*" та "*не будемо наслідувати вміння ораторів переконливо говорити неправду*"[5,6]. Цю думку Василь підтверджує цитатою з Еврипіда: τοῖς λόγοις ὁμολογοῦντα τὸν βίον παρέξεται ἀλλ' ἡ γλῶττα

μὲν ὀμώμοκεν, ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος, κατ' Εὐριπίδην ἐρεῖ *язик присягнув,*

але думки не зв'язані присягою (Εὐρ. Ἱππ. 612) та словами Платона:

ἀλλ' οὗτός ἐστιν ὁ ἔσχατος τῆς ἀδικίας ὅρος, εἴ τι δεῖ Πλάτωνι πείθεσθαι

τὸ δοκεῖν δίκαιον εἶναι, μὴ ὄντα. *що вдавати з себе справедливого, насправді не будучи таким, – це є крайній ступінь несправедливості*[7,8].

Як письменник, Василь поєднує в своїй творчості пропаганду християнських ідей з глибокими знаннями античної світської літератури. З грецьких письменників Василь високо цінував Плутарха, дидактичні і моралізаторські установки трактату якого "Про те, як молодь повинна слухати поетів" виявилися Василю близькими по духу. За взірцем цього трактату Плутарха Василь створює справді програмну в цьому відношенні гомілію з промовистою назвою-анотацією Πρὸς τοὺς νεοὺς, ὅπως ἂν ἐξ

Ἑλληνικῶν ὠφείλοιντο λόγων *До молоді про те, як можна користатися зі світської літератури.* У ній квінтесенцією доцільності звернення до античної літератури є слова самого Василя: Ἀλλὰ ταῦτα μέν που κἂν τοῖς ἡμετέροις λόγοις τελειότερον μαθησόμεθα· ὅσον δὲ σκιαγραφίαν τινὰ τῆς ἀρετῆς, τό γε νῦν εἶναι, ἐκ τῶν ἔξοθεν παιδευμάτων περιγραψόμεθα. Τοῖς γὰρ ἐπιμελῶς ἐξ ἑκάστου τὴν ὠφέλειαν ἀθροίζουσι, ὥσπερ τοῖς μεγάλοις τῶν ποταμῶν, πολλαὶ γίνεσθαι πολλαχόθεν αἱ προπροσθῆκαι πεφύκασι *Хоча найкраще усьому навчає Святе Письмо, проте і зі світської літератури зробимо для себе якийсь обрис доброчесності, бо ті, хто старанно використовують кожну нагоду, отримують користь з усього, як великі ріки від своїх приток*[9,10].

Проте якщо у Плутарха визначальними є філологічний і педагогічний аспекти, у Василя домінує віронастановча мета. Якщо Плутарх вважав, що підбір творів для читання й вивчення повинен ґрунтуватися на природженій чи набутій молодими людьми високій моралі, то Василь Великий вважає, що християнська моральність набагато значущіша від язичницької, бо вона сформована вірою й відкриває для безсмертної душі шлях до духовного життя.

Розгляд Василем засобів впливу і обґрунтування доцільності залучення античної спадщини до виховання християн стосуються різних аспектів, як от психологічного, сотеоріологічного, герменевтичного та дидактичного. Їх сполучення творить певний сугестивний стиль проповідей і у поєднанні з харизматичністю постаті самого Василя, безперечно, мало разючий ефект впливу на слухачів. У стратегії рецепції античної культури християнством Василь враховує різний освітній та соціальний статус, духовний стан аудиторії.

Похвалу християнським чеснотам Василь віднаходить й у античних епіків: він згадує Гомера, кажучи, що *той, хто своїми ділами утверджує свої переконання, справді є мудрим, а інші блукають мов тіні* οἷος πέπνυται· τοὶ δὲ σκιαὶ ἀΐσσουσι (κ 495) та в Гесіода: ἄριστον μὲν εἶναι τὸν παρ᾽ ἑαυτοῦ τὰ δέοντα ξυνορῶντα· ἐσθλὸν δὲ κἀκεῖνον τὸν παῤ ἑτέρων ὑποδειχθεῖσιν ἑπόμενον· τὸν δὲ πρὸς οὐδέτερον ἐπιτήδειον, ἀχρεῖον εἶναι πρὸς ἅπαντα. *мудрим є той, хто сам знає, що найкраще; розумним є той, хто приймає напоумлення від інших; а той, хто не здатний ні до першого, ні до другого, – нездара в усьом* (῾Ησ. Ἔργ. 291-295). Рясно цитує елегії Солона: ᾽ἀλλ᾽ ἡμεῖς αὐτοῖς οὐ διαμειτόμεθα τῆς ἀρετῆς τὸν πλοῦτον· ἐπεὶ τὸ μὲν

ἔμπεδον αἰεί, χρήματα δ’ ἀνθρώπων ἄλλοτε ἄλλος ἔχει *але ми не проміняємо доброчесності на їхнє багатство, бо вона незмінна, а багатство людське сьогодні належить одному, а завтра – іншому;* πλούτου δ’ οὐδὲν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κεῖται *людина не знає межі для багатства* (Σολ. Ἑλ. 2, 71) та Феогніда: οὐκ ἔραμαι πλουτεῖν, οὔτ’ εὔχομαι, ἀλλά μοι εἴη ζῆν ἀπὸ τῶν ὀλιγῶν, μηδὲν ἔχοντι κακόν

не прагну багатіти, ані не бажаю бути багатим, вистачить для мене у житті небагато, лише б не зазнати зла.

Не завше Василь наводить прямі цитати, часто він передає власними словами співзвучні йому думки, так щодо Феогніда Василь пише:

παραπλήσια δὲ τούτοις καὶ τὰ Θεόγνιδος, ἐν οἷς φησι τὸν Θεόν,ὅντινα δὴ καὶ φησί, τοῖς ἀνθρώποις τὸ τάλαντον ἐπιῤῥέπειν ἄλλοτε

ἄλλως ἄλλοτε μὲν πλουτεῖν, ἄλλοτε δὲ μηδὲν ἔξειν *схожі слова є й у віршах Феогніда, в яких він пише, що бог (кого б він так не називав) схиляє ваги людської долі то в один, то в інший бік, то дарує багатство, то кидає у злидні*[11,12].

Василь широко використовує й сюжети з античної історії, оповідає про звитягу атлетів Мілона і Полідама, музиканта Тимотея, талант Фідія і Поліклета, повчальні історії, як от про Александра і Діогена, розповідь софіста Продика про Геракла на роздоріжжі тощо.

До найвідоміших представників грекомовної патристики, окрім каппадокійців, належав Іван Золотоуст з Антіохії. Цей видатний аскет і проповідник християнської моралі останні десять років життя (398-407 рр.) був навіть архієпископом у Константинополі. Його теологічна спадщина доктринально значима: це і трактати про взаємовідносини церкви і держави, численні коментарі до текстів Старого і Нового Завіту, проповіді-кодекси поведінки священнослужителів, полемічні промови проти єретиків та світських можновладців[13].

На противагу Івану Златоусту, який в цілому зневажливо ставиться до грецької філософії і категорично протиставляє їй християнське вчення, Василь вважає : ποιητέον ἡμῖν καὶ πονητέον εἰς

δύναμιν ἐπὶ τῆν τοῦτου παρασκευὴν, καὶ ποιητιᾶς, καὶ λογοποιοῖς, καὶ ῥήτορσι, καὶ ἀνθρώποις ὁμιλιτέον, ὅθεν ἂν μέλλῃ πρὸς τὴν τῆς ψηχῆς ἐπιμέλει ἂν ὠφέλειά τις ἔσεσθαι. *можна отримати велику користь з творів поетів, прозаїків і ораторів; спілкування з мудрими людьми благотворно впливає на нашу душу*[14,15].

Василь навіть настоює на попередньому ознайомленні з творами античної літератури, перш ніж починати вивчення *святої і таїнственної науки* τῶν ἱερῶν καὶ ἀπορρήτων παιδευμάτων. Підтвердженням своїм думкам Василь знаходить у Святому Письмі, оскільки Λέγεται τοίνυν καὶ Μωϋσῆς ἔκεινος ὁ πάνυ, οὗ μέγιστόν

ἐστιν ἐπὶ σοφίᾳ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ὄνομα, τοῖς Αἰγυπτίων μαθήμασι ἐγγυμνασάμεμενος τὴν διάνοιαν, οὕτω
προσελθεῖν τῇ θεωρία τοῦ ὄντος.

Παραπλησίως δὲ τούτῳ κἀν τοῖς κάτω χρόνοις τὸν σοφὸν Δανιὴλ ἐπὶ

Βαβυλῶνός φασι τὴν σοφίαν Χαλδαίων καταμαθόντα, τότε τῶν θείων

ἅψασθαι παιδευμάτων *Мойсей здобув собі величну славу серед людей завдяки мудрості, бо натренував розум у вивченні наук єгиптян, а потім приступив до споглядання Сущого. Подібне кажуть і про мудрого Даниїла, що жив пізніше і спершу у Вавилоні осягнув халдейську мудрість, а вже потім взявся до Божої науки*[16,17].

Подаючи повчальні приклади, Василь не забуває проводити паралелі з християнського вчення: τουτὶ μὲν γὰρ τὸ τοῦ Σωκράτους

ἀδελφὸν ἐκείνῳ τῷ
παραγγέλματι, ὅτι τῷ τύπτοντι κατὰ τῆς σιαγόνος

καὶ τὴν ἑτέραν παρέχειν προσῆκε, τοσούτου δεῖν ἀπαμύνασθαι· τὸ δὲ

Περικλέους ἢ τὸ Εὐκλείδου τῷ τοὺς διώκοντας ὑπομένειν, καὶ πράως αὐτῶν τῆς ὀργῆς ανέχεσθαι· καὶ τῷ τοῖς ἐχθροῖς εὔχεσθαι τὰ ἀγαπά,

ἀλλὰ μὴ ἐπαρᾶσθαι. Ὡς ὅ γε τούτοις προπαιδευθεὶς οὐκ ἔτ' ἂν ἐκνεί ους

ὡς ἀδυνάτοις διαπιστήσειεν *вчинок Сократа, неначе брат-близнюк наказові: І коли хто вдарить тебе по правій щоці, – підстав йому й другу* (Мт. 5.39*). Ось наскільки ми маємо бути далекі від помсти. А приклади Перікла чи Евкліда нагадують нам місце з Євангелії, де сказано, щоб не противитися тим, що нас переслідують, і терпляче зносити їх гнів, і про те, що треба молитися за ворогів, а не проклинати їх* (Мт. 5. 44). *І той, хто змалку був вихований на таких прикладах, не нарікатиме, що євангельські приписи неможливо виконати.*

Аналогічно Василь зазначає, що Платон радить дбати про тіло у міру потреб і настільки, наскільки це необхідно, щоб займатися філософією, і одразу ж вказує, що його (Платонова) думка схожа до тієї, яку висловив апостол Павло: *Догоджання тілу не перетворюйте на пожадання* (Рим. 13.14)**.**

Інший представник каппадокійської школи, Григорій Назианзин, або Богослов мав непересічний поетичний талант. В своїх творах, які складають поетичний цикл Εἰς τὸν ἑαυτοῦ βίον *Про своє життя*, він демонструє відшліфовану поетичну техніку і примхливо поєднує вишуканість античної поезії і християнську скорботність. Глибоким психологізмом пронизані рядки: *Хто я? Звідки прийшов? Куди прямую? Не знаю, і не знайти нікого, хто б мене напоумив*[18].

Григорій Богослов також виявився новатором у системі віршування, свідомо використовуючи силабо-тонічний принцип метричної будови на противагу звичному для античної поезії квантитативному чергуванню довгих і коротких складів. Поєднуючи традиційну античну жанрову форму епіграми з християнським змістом, Григорій створив чимало епіграм (246), які складають окрему книгу в Палатинській антології[19].

Літературна спадщина Григорія є чималою: окрім значної кількості творів богословського характеру, є взірці публічного красномовства, зокрема Λόγος ἐπιτάφιος εἰς τὸν Μέγαν Βασίλευον

Надгробне слово Василю Великому та декілька викривальних промов проти імператора Юліана, епістолярій (245 листів) з друзями. Порівнюючи позиції Василя Великого та Григорія Богослова у відношенні до сприйняття античної спадщини, можна сказати, що вони обидва поціновували античну поезію і драму, проте якщо Василь обмежувався їх використанням з моралізаторською і релігійно-духовною метою, то Григорій сам був непересічним поетом. І недарма ще й до сьогодні він вважається автором церковної драми "Христос-Страстотерпець", яка складена з фрагментів п'єс давньогрецьких трагіків.

Попри енциклопедично широке залучення античної літератури і очевидну позитивну оцінку античної культури, у християнських письменників переважає сприйняття її як все-таки вторинного джерела освіти й виховання. Так, апологія античного спадку у Василя має доволі обмежену і цілком прагматичну мету, а саме – доцільність їх як додаткових ілюстрацій чи аргументів християнського вчення: ταῦτα σξεδὸν εἰς ταὐτὸν τοῖς ἡμετέροις φέροντα πολλοῦ ἄξιον εἶναι μιμήσασθαι τοὺς τηλικούτους φημί *такі приклади, які навчають чеснотам, подібним до християнських, варті наслідування*. Все інше, як він пише: τοῖς ἐπὶ σκηνῆς καταλείψομεν *залишімо комедіантам на сцені*[20,21].

Григорій теж аналогічно розставляє пріоритети: Ἑλλὰς ἐμὴ νεότης τε φίλη καὶ ὅσσα πεπάμην καὶ δέμας, ὡς Χριστῷ εἶξατ ϵ προφρονέως *Елладо і мила юносте, все, що ямав і що було плоттю моєю, як легко ви уступили Христу!*[22].

Молодший брат Василя Григорій, названий за місцем єпископства Ніського, теж виявився талановитим пропагандистом християнського віровчення, а окрім того блискучим знавцем античної філософії, який в своїх працях намагався довести близькість платонівського ідеалізму і християнства. С.С.Аверинцев зазначає, що "Григорій був першим християнським мислителем, який поставив питання про розмежування сфер теології і чистої філософії й про визнання автономності кожної з них"[23].

Григорій Ніський виявляв значний інтерес до природничих наук, що пояснюється значним впливом на нього поглядів Аристотеля, який вважав людину структурною часткою всесвіту. Окрім Платона і Аристотеля, значним був вплив на Григорія філософів різних напрямків: піфагорійців, Посидонія Апамейського, Філона Александрійського та Орігена. Зокрема, від Орігена Григорій переймає алегоричну форму тлумачення Старого Завіту. Творча спадщина Григорія є значною і він, як і його тезка Григорій Богослов, власними творами утверджували вартісність античної культури, необхідність її використання у різних творчих сферах християнського життя, чи то літературній творчості, чи то науковому дискурсі.

[1]Аверинцев С.С. Византийская литература / История всемирной литературы: В 9 т. – М., 1984. – Т. 2. – С. 27; [2]Поснов М.Э. История христианской церкви. – Брюссель, 1964. – С. 508; [3]Die griechischen christlichen Schriftsteller der drei Jahrhunderte. Clemens Alexandrinus. – Zw. Band. – Stromata. – Buch I-VI. – Leipzig: Otto Stahlin, 1908. – S. 45; [4]Козаржевский А.Ч. Античное ораторское искусство. – М., 1980. – С. 60; [5]Migne J.-P. Patrologiae cursu completes. – Series Graecae. – Paris, 1885. – Vol. XXXI. - S. 564; [6]Василь Великий. Гомілії / Пер. Л. Звонської. – Львів: Свічадо, 2006. – С. 258-259; [7]Migne J.-P. Patrologiae cursu completes. – Series Graecae. – Paris, 1885. – Vol. XXXI. - S. 570; [8]Василь Великий. Гомілії / Пер. Л. Звонської. – Львів: Свічадо, 2006. – С. 262; [9]Migne J.-P. Patrologiae cursu completes. – Series Graecae. – Paris, 1885. – Vol. XXXI. - S. 588; [10]Василь Великий. Гомілії / Пер. Л. Звонської. – Львів: Свічадо, 2006. – С. 270; [11]Migne J.-P. Patrologiae cursu completes. – Series Graecae. – Paris, 1885. – Vol. XXXI. - S. 573; [12]Василь Великий. Гомілії / Пер. Л. Звонської. – Львів: Свічадо, 2006. – С. 261; [13]Флоровский Г.В. Восточные отцы церкви IV века. – Париж, 1990. – С. 76; [14]Migne J.-P. Patrologiae cursu completes. – Series

Graecae. – Paris, 1885. – Vol. XXXI. - S. 565; [15]Василь Великий. Гомілії / Пер. Л. Звонської. – Львів: Свічадо, 2006. – С. 267; [16]Migne J.-P. Patrologiae cursu completes. – Series Graecae. – Paris, 1885. – Vol. XXXI. - S. 568; [17]Василь Великий. Гомілії / Пер. Л. Звонської. – Львів: Свічадо, 2006. – С. 258; [18]Памятники византийской литературы IV-IX веков / Пер. Т.В. Поповой. – М., 1968. [19]Павленко Л.В. Византийская литература. – Ч. I – Симферополь, 2003. – С. 40; [20]Migne J.-P. Patrologiae cursu completes. – Series Graecae. – Paris, 1885. – Vol. XXXI. - S. 569; [21]Василь Великий. Гомілії / Пер. Л. Звонської. – Львів: Свічадо, 2006. – С. 259; [22]Памятники византийской литературы IV-IX веков / Пер. Т.В. Поповой. – М., 1968. – С. 73; [23]Аверинцев С.С. Византийская литература / История всемирной литературы: В 9 т. – М., 1984. – Т. 2. – С. 84.